

Planowanie krajobrazowe jako sposób kreowania marki w turystyce

Andrzej Macias*, Iwona Miedzińska**

Słowa kluczowe: konflikt człowiek – środowisko, planowanie krajobrazowe, kreacja marki

Keywords: man – environment conflict, landscape planning, creation of brand

Synopsis: W artykule omówiono problematykę planowania krajobrazowego w warunkach kryzysu społecznego. Dokonując przeglądu tematyki kolizji i konfliktów w kontekście interakcji człowiek – środowisko, odwołano się do teoretycznych wskazań w zakresie działań strategiczno-planistycznych w procesie kreacji marki w ujęciu przestrzenno-krajobrazowym. Ważnym kontekstem jest praktyczny aspekt odwołania do europejskich dobrych praktyk działań strategicznych, opartych m.in. na planowaniu krajobrazowym w procesie realizacji polityki przestrzennej – planowania przestrzennego, kreacji marki i zarządzania oraz monitoringu.

Wstęp

Kryzys ekologiczny wiąże się z zanieczyszczeniem i degradacją środowiska. Pierwszym szerszym opracowaniem ujmującym ten problem w skali globalnej był raport U'Thanta *Człowiek i jego środowisko* [1969]. Autorzy raportu zwracają uwagę, że dalsza działalność gospodarcza człowieka i nadmierna eksploatacja zasobów środowiska przyrodniczego doprowadzi do katastrofy ekologicznej. Jego skutkiem jest także permanentne zmniejszanie się bioróżnorodności, co w istotny sposób wpływa na jakość krajobrazu. Dyskusja nad pojęciem krajobrazu trwa od wielu lat [por. Bartkowski, 1983, 1984, 1985; Pietrzak, 2010; Richling i Solon, 2011]. Generalnie możemy wyróżnić dwa podstawowe typy krajobrazu – naturalny i kulturowy. W krajobrazie kulturowym istotną rolę odgrywa człowiek, który poprzez nakłady materialno-energetyczne zmienia środowisko przyrodnicze oraz podtrzymuje zmiany [por. Macias, 2008]. W przypadku krajobrazu kulturowego zakres zmian oraz wielkość nakładów jest zróżnicowana. Stosunkowo najmniejszymi przekształceniami cechują się lasy oraz użytki zielone (krajobraz kulturowany). Z drugiej strony są obszary zabudowy wysokiej intensywności, tereny komunikacyjne oraz zakłady przemysłowe, które bez udziału człowieka w postaci wysokich nakładów materialno-energetycznych na utrzymanie i rozwój nie mogą funkcjonować. Obniżenie jakości krajobrazu, czyli jego degradacja, dotyczy zarówno krajobrazów naturalnych, jak i kulturowych. Nie wszystkie jednak działania człowieka prowadzą do degradacji krajobrazu. Na obszarach całkowicie zdewastowanych przez działalność człowieka przeprowadza się rekultywację krajobrazu. W przypadku zdegradowania pewnych walorów lub cech stosuje się renaturalizację lub rewitalizację krajobrazu. Renaturalizacja krajobrazu dotyczy zdegradowanych krajobrazów naturalnych, w których zachowana została ich struktura. Natomiast rewitalizacja krajobrazu związana jest ze zdegradowanymi krajobrazami kulturowymi.

Planowanie krajobrazowe jest jednym ze sposobów kształtowania krajobrazu. Narzędzia planistyczne kreując wizerunek i funkcjonalność krajobrazu, wpływają na edukację w tym zakresie. Problem wykonawstwa i odpowiedzialności za planowane (projektowane) zamie-

* Dr hab. Andrzej Macias prof. UAM, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

** Dr Iwona Miedzińska, Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu.

rzenia, współodpowiedzialność za kreowanie przestrzeni publicznej, odpowiedzialność za elementy struktury już istniejące i ich użyteczność – w kontekście rozwoju funkcji turystycznej – to problem wciąż obecny.

Celem rozważań zawartych w niniejszym artykule jest próba wyeksponowania zasadniczych problemów planowania krajobrazowego w warunkach kryzysu społecznego. Aby zrealizować przyjęty cel, dokonano przeglądu problematyki kolizji i konfliktów w kontekście interakcji człowiek – środowisko. Ważnym aspektem jest odwołanie się do teoretycznych wskazań w zakresie działań strategiczno-planistycznych w procesie kreacji marki w ujęciu przestrzenno-krajobrazowym – w odwołaniu do europejskich dobrych praktyk. Obok aspektów teoretycznych przywołano wyniki badań analitycznych studium przypadku rezerwatu przyrody „Żurawiniec” w Poznaniu – obszaru chronionego w granicach systemu miejskiego.

Kolizje i konflikty człowiek – środowisko

Działalność człowieka w środowisku przyrodniczym niesie za sobą różnego typu oddziaływanie, których skutkiem jest określony stan tego środowiska. Jednym z przejawów antropopresji (wpływu człowieka na środowisko) są konflikty i kolizje człowiek – środowisko. Różna skala i natężenie antropopresji zmusza do wyróżnienia kolizji jako relacji człowiek – środowisko na małą skalę oraz konfliktów, które oznaczają oddziaływania człowieka (potencjalne lub rzeczywiste) na środowisko przyrodnicze na większą skalę. Koncepcja konfliktów człowiek – środowisko wyrosła na gruncie teorii systemów otwartych [Sołowiej, 1992; Bródka i in., 2010]. W klasyfikacji konfliktów A. Kassenberg i M.J. Marek [1986, za: Kistowski, 1996] wyróżnili konflikty nakładania się (gdy zasoby i walory występują na tym samym obszarze) oraz konflikty sąsiedztwa lub graniczenia (w sytuacji gdy wykorzystanie zasobów konkretnego obszaru ogranicza korzystanie z terenów sąsiadujących). Podstawowym konfliktem nakładania się funkcji jest rozwój w obrębie obszarów chronionych innych form działalności gospodarczej, w tym turystyki. Bardzo często zdarza się, iż niekorzystne oddziaływanie turystyki (w tym różnych form aktywności rekreacyjnych) sprawia, że funkcja ochronna staje się jej całkowicie podporządkowana. Wyraźne konflikty powstają przede wszystkim tam, gdzie ochroną prawną obejmuje się obszary już zagospodarowane turystycznie lub leżące w bliskim sąsiedztwie obszarów intensywnej zabudowy. Konflikt sąsiedztwa (graniczenia) związany jest również z obecnością międzynarodowych tras komunikacyjnych, wzdłuż których pojawia się tendencja rozwoju infrastruktury obsługującej tranzytowy ruch turystyczny. Jest to jedno z największych źródeł hałasu oraz zanieczyszczenia powietrza i gleby. Kolejnym konfliktem sąsiedztwa jest bliskość miejscowości lotniskowo-wypoczynkowych o wyraźnej rozwiniętych strefach intensywnej penetracji rekreacyjnej wkraczającej na obszary chronione [Kaczor, Miedzińska, 2003].

M. Dutkowski [1995] wskazuje na trzy zasadnicze źródła sprzeczności celów w gospodarowaniu dobrami środowiskowymi:

- zasileniowe, wynikające z ograniczonej ilości dóbr środowiskowych, np. surowców mineralnych, terenów budowlanych,
- zespolone, wynikające z niepodzielności materialnych (np. przestrzeni, klimatu) oraz niematerialnych (np. piękno krajobrazu) dóbr środowiskowych,
- informacyjne, wynikające z różnych modeli rozwiązywania problemów środowiskowych, zawartych w obyczajach, ideologiach i poglądach, a także z różnego stopnia rozpoznania możliwości osiągnięcia celów.

Sprzeczność między społecznie akceptowanym i postrzeganym stanem środowiska a sposobem gospodarowania dobrami środowiskowymi jest istotą „problemu środowiskowego”. Problem środowiskowy jako podłoże konfliktów środowiskowych to problem społeczny uwarunkowany przez sposób gospodarowania dobrami i wynikający z niego stan środowiska. Jak zaznacza J. Czochoński [1993], powstaniu sytuacji konfliktowych sprzyja nie tylko presja opinii publicznej, ale również niedoskonałość metod planistycznych w odniesieniu do obszarów chronionych oraz sposób zarządzania nimi. Najtrudniejszy do zidentyfikowania

jest konflikt interesów różnych grup społecznych. Przy słabości gospodarczej regionu to turystyka stanowi ważny element rozwojowy i dalsza jej intensyfikacja stać się może zagrożeniem dla podstawowych wartości ochronnych.

Na obszarach chronionych mogą powstawać konflikty między trzema sferami: przyrodniczą, społeczną i gospodarczą oraz w obrębie tych sfer. Mogą one mieć charakter łagodny, umiarkowany lub ostry. Poszczególne konflikty można łagodzić lub eliminować poprzez zastosowanie odpowiednich rozwiązań. Warto w tym miejscu podkreślić, iż kolizje i konflikty człowiek – środowisko pojawiają się zarówno podczas planowania przestrzennego (opracowanie planów miejscowych), planowania różnego typu inwestycji (kolizje i konflikty potencjalne), jak i później, podczas realizacji założeń planu lub poszczególnych inwestycji (kolizje i konflikty rzeczywiste). Mimo istnienia narzędzi mających im przeciwdziałać lub minimalizować je w postaci ocen oddziaływania na środowisko i prognoz (strategicznych ocen oddziaływania na środowisko), nie zawsze udaje się zapobiegać degradacji środowiska przyrodniczego. Niezbędne są również działania edukacyjne, zwiększające dość niski poziom wiedzy i świadomości społecznej na temat wartości przyrodniczych i kulturowych krajobrazu. Ma to podstawowe znaczenie dla trwałej ochrony krajobrazu, lepszego planowania i zrównoważonego rozwoju gospodarczego [Bartniak, 2011].

Planowanie krajobrazowe

Gospodarka przestrzenna zgodna z zasadami rozwoju zrównoważonego jest jednym z priorytetów polityki ekologicznej nie tylko naszego kraju, ale i całej Unii Europejskiej. Takie możliwości daje planowanie krajobrazowe. Jest to szczególnie istotne w kontekście rezygnacji w polskim systemie planowania przestrzennego z ogólnych planów zagospodarowania przestrzennego dla obszarów całych jednostek administracyjnych na rzecz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego tylko dla ich części lub fragmentów. Stwarza to sytuacje, w których część terenów miast i gmin pozbawiona jest tego typu opracowań będących przecież aktami prawa lokalnego. Takie obszary są szczególnie narażone na chaotyczne i często kolizyjne lub konfliktowe zagospodarowanie. Rozwój takich terenów odbywa się w sprzeczności z ładem ekologicznym i przestrzennym (a więc i zintegrowanym). Istotą planowania krajobrazowego jest bowiem jak największa zgodność z uwarunkowaniami przyrodniczymi, minimalizowanie negatywnego oddziaływania człowieka czy dążenie do ładu zintegrowanego.

Bardzo ważnym krokiem w tym zakresie było uchwalenie i podpisanie m.in. przez Polskę Europejskiej Konwencji Krajobrazowej [2000]. Dzięki niej zostały uporządkowane pojęcia oraz zasady ochrony i kształtowania krajobrazu.

Według konwencji ochrona krajobrazu oznacza działania na rzecz zachowania i utrzymywania ważnych lub charakterystycznych cech krajobrazu, tak aby ukierunkować i harmonizować zmiany wynikające z procesów społecznych, gospodarczych i środowiskowych. Z ochroną krajobrazu ściśle wiąże się pojęcie zarządzanie krajobrazem (*landscape management*), które zwraca uwagę na zgodność działań planistycznych z rozwojem zrównoważonym oraz ich wpływ na zharmonizowane funkcjonowanie krajobrazów. Z kolei kształtowanie krajobrazu ma na celu optymalne i racjonalne gospodarowanie, minimalizowanie antropopresji wraz z eliminacją sytuacji konfliktowych, odtwarzanie zdegradowanych cech i elementów krajobrazu oraz właściwe jego funkcjonowanie i jakość.

Planowanie krajobrazu oznacza również skuteczne działania, mające w perspektywie racjonalne gospodarowanie krajobrazami. Realizowane jest ono za pomocą podejścia konserwatorskiego, które zakłada prawną ochronę krajobrazu. Jego efektem jest system obszarów chronionych oraz sieć obszarów Natura 2000 wynikające z ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. Ustawa ta wymaga sporządzenia planów ochrony lub planów zadań ochronnych. Plany te mają za zadanie m.in. identyfikację oraz ograniczanie lub eliminację zagrożeń, określanie zadań ochronnych oraz dokonanie ustaleń dla innych opracowań planistycznych, w tym studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego

oraz planów miejscowych. Pozwala to już na etapie planowania eliminować kolizje i konflikty wynikające z sąsiedztwa obszarów chronionych. Innym narzędziem ochrony krajobrazu są prognozy oddziaływania na środowisko (strategiczne oceny oddziaływania na środowisko), które ukazują przewidywane skutki realizacji studium czy też planów. W przypadku negatywnego wpływu na środowisko zapisów planu prognoza powinna zawierać alternatywne rozwiązania, które mają im przeciwdziałać, ograniczać je lub kompensować.

Istniejące rozwiązania prawne związane z planowaniem krajobrazowym przy właściwym podejściu pozwalają na racjonalne gospodarowanie przestrzenią. Do tego potrzebna jest jednak zmiana mentalności władz samorządowych, inwestorów oraz społeczności lokalnych, a także nie wysuwanie korzyści finansowych lub gospodarczych na pierwszy plan, bez brania pod uwagę aspektów ochrony krajobrazu. Jednym z elementów efektywnego zarządzania krajobrazowego na poziomie lokalnym powinno być wdrażanie w urzędach administracji państwowej systemów zarządzania środowiskowego. Wymuszają one właściwą kolejność sporządzania poszczególnych opracowań w procesie planowania krajobrazowego oraz wpływają na ciągle zmniejszanie oddziaływania na środowisko.

Działania strategiczno-planistyczne w procesie kreacji marki w ujęciu przestrzenno-krajobrazowym

Podstawą koncepcji zrównoważonego rozwoju jest wypracowanie takiej polityki społeczno-ekonomicznej, która pozostaje w równowadze z polityką ekologiczną i przestrzenną. Podmiotami wyżej podanych polityk są obecne i przyszłe pokolenia, a potrzeby tych podmiotów powinny być zaspokajane na równi. W myśl tej idei rozwój zrównoważony powinien być realizowany zwłaszcza przez konsekwentnie wdrażane procedury planowania przestrzennego. Działania te bezpośrednio wpływają na procesy zagospodarowania terenów, w tym także obszarów turystyczno-rekreacyjnych. Strategie lokalne planowania gospodarczego znajdujące swój wyraz w sposobach zagospodarowania przestrzeni muszą uwzględniać m.in. rozwój infrastruktury lokalnej oraz promocję i programowanie turystyki i rekreacji [Kasprzak, 2011, s. 58].

Obszary zainteresowania turystycznego różnią się nie tylko rangą (np. statusu administracyjnego jak też ochrony), wielkością czy lokalizacją. Ich wyjątkowość określa przedmiot zainteresowania, który tym samym jest przyczyną wyróżnienia tych obszarów oraz ma wpływ na system (model) zarządzania.

Marka w klasycznym ujęciu Ph. Kotlera definiowana jest jako „nazwa, termin, symbol, wzór lub ich kombinacja, stworzona celem identyfikacji dóbr lub usług sprzedawcy lub ich grupy i wyróżnienia ich spośród konkurencji” [Kotler, 1994, s. 411]. Produkty markowe są: atrakcyjne (o odpowiednim, gwarantowanym standardzie, jakości), zgodne z oczekiwaniami nabywcy, wyróżniające się (o wyraźnej tożsamości i wizerunku), konkurencyjne (z perspektywy oferty rynkowej), są też nośnikiem informacji o ofercie lub oferencie (miejscu, produkcji).

Inicjatywy z zakresu rozwoju turystyki, zwłaszcza w obrębie obszarów o wyjątkowych (unikatowych) walorach krajobrazowych (najczęściej chronionych), powinny być oparte na działaniach dających szansę ich wyróżnienia, jednakże nie w wersji standaryzowanej. Obecnie na rynku europejskim eko-certyfikaty umożliwiają nadawanie jakości poprzez standaryzujący wyróżnik również obszarom, jednak ich różnorodność przyrodniczo-krajobrazowa nie pozwala na rozwój funkcji turystycznej według tego samego wzorca (schematu) [Miedzińska, 2011, s. 96].

Można przyjąć, iż jednym ze sposobów kreacji marki w ujęciu obszarowym jest eko-certyfikacja zasobów obszarów chronionych zgodnie z oczekiwaniami wynikającymi z idei rozwoju zrównoważonego. W raporcie Komisji Europejskiej *Sustainable Tourism and Natura 2000. Guidelines, Initiatives and Good Practices in Europe* [2001] wskazano, iż eko-certyfikat Natura 2000 powinien uwzględniać:

- oryginalną i zgodną z oczekiwaniami polityki ochronnej jakość przyrody, będącą wymiernym efektem działań ochronnych (kryterium wyróżnienia);
- oryginalność zgłoszonych do certyfikowania produktów/oferty;
- synergę (współdziałanie) pomiędzy oferentami marki (producentami, dostawcami, usługodawcami) a przedsiębiorcami innych sektorów gospodarki obecnych na danym terenie na poziomie lokalnym i regionalnym – (potencjał wyróżnienia);
- obecność potencjału umożliwiającego dalsze „równoważenie” turystyki;
- możliwość rozszerzania obszarów Natura 2000 i ich udostępniania dla przedsięwzięć turystycznych.

Powyższe wskazania można identyfikować dla potrzeb eko-certyfikacji innych form obszarów, nie tylko chronionych. Oryginalność jakości występujących zasobów i walorów krajobrazowo-przyrodniczych stać się może podstawą certyfikowania obecnej w granicach ich zasięgu oferty turystycznej [Miedzińska, 2011, s. 96].

Proekologiczne praktyki, zwłaszcza wobec działań ochronnych, stanowić mogą podstawę kreacji marki ekoprojektu turystycznego, a tym samym utrzymania określonego poziomu jakości zasobów krajobrazowych mających wpływ na rozwój funkcji turystyczno-rekreacyjnej. Poniżej w tab. 1 przedstawiono przykłady dobrych praktyk działań strategicznych opartych m.in. na planowaniu krajobrazowym w procesie realizacji polityki przestrzennej – planowania przestrzennego, kreacji marki i zarządzania oraz monitoringu.

Tab. 1. Przykłady dobrych praktyk obszarów Natura 2000 (*The good practice examples of the Natura 2000 sites*)

Reguły / zasady działania <i>(Principles)</i>	Dobre praktyki <i>(Good practice)</i>
STRATEGIA ROZWOJU, POLITYKA, PLANOWANIE PRZESTRZENNE	
Ocena (szacowanie) zasobów. Rozpoznanie wrażliwości (odporności) obszaru chronionego. Wybór właściwych form turystyki.	Finlandia: Tammisari Archipelago National Park (jako część Natura 2000). Grecja: eko-rozwoj, ekoturystyka oraz ochrona i zarządzanie zasobami środowiska naturalnego w Nestos–Vistonis–Ismarida Wetlands.
Opracowanie strategii rozwoju opartej na konsultacjach społecznych i współpracy (partnerstwie).	Hiszpania: strategia współpracy i dialogu w Zona Volcanica de la Garrotxa Nature Park.
Wdrażanie, ocena i aktualizacja strategii rozwoju turystyki zrównoważonej.	Portugalia: Monchique Bio-Park Network – Bio-Park Ośrodek Badawczy oraz Centrum Monitoringu.
OFERTA, PRODUKT, RYNEK	
Rozpoznanie i ukierunkowanie nowych rynków wśród osób zainteresowanych ofertą. Tworzenie nowoczesnych, innowacyjnych form promocji i reklamy.	Francja: Hotel au Naturel – ekoprojekt doświadczalny „Villa Rosa”. Niemcy: Reisepavillon – punkty informacyjne dla potrzeb realizacji turystyki zrównoważonej. Wielka Brytania: inicjowanie działań na rzecz partnerstwa turystyki i polityki ochronnej.
Ulepszanie, poszerzanie oferty. Podtrzymywanie tradycyjnych i lokalnych produktów oraz ich ponowne wprowadzanie przy współpracy z lokalnymi przedsiębiorcami.	Niemcy: powrót starej lokalnej rasy owiec do regionu Rhön.
Wykorzystanie zasad rozwoju zrównoważonego w zarządzaniu i wsparciu działań ochronnych środowiska naturalnego oraz rozwoju lokalnej społeczności i gospodarki.	Niemcy: Mirow 21 – modelowy projekt schronisk młodzieżowych. Wielka Brytania: Lake District National Park – szlak tematyczny. Włochy: Monti Sibillini National Park – „Houses of the Park”.

KOMUNIKACJA, PROMOCJA, ŚWIADOMOŚĆ	
Kreowanie poprawnego wizerunku, przekazu wiadomości, informacji i jej interpretacji.	Niemcy: Green Holiday (Zielone Wakacje) w regionie Himmerland. Wielka Brytania, Rumunia: Eco-Puppets.
Opracowanie zasad i nadawanie ekocertyfikatów.	Holandia: Europejskie Centrum Ekoturystycznych certyfikatów. Luxemburg: certyfikowanie turystycznych przedsiębiorstw Eko-label Luxemburg.
OCENA, ZARZĄDZANIE I MONITORING	
Ocena (szacowanie) oraz pomiar wpływu oddziaływania turystyki na środowisko.	Irlandia: Banna Akeragh Lough – opracowanie środowiskowego wskaźnika oceny.
Zarządzanie odwiedzającymi oraz wielkością ruchu. Redukcja konsumpcji energii oraz zanieczyszczeń.	Niemcy: Steinhuder Meer Nature Park – zarządzanie aktywnością rekreacji sportowej. Holandia: zarządzanie ruchem i rozkładem przestrzennym odwiedzających na wyspie Terschelling.
Rozwój Zintegrowanej Jakości Zarządzania. Współpraca transgraniczna.	Wielka Brytania, Szkocja: program zarządzania szlakiem tematycznym. Finlandia, Rosja: ścisła współpraca parków narodowych Olanka i Paanajarvi National Park. Dania, Niemcy, Holandia: program rozwoju turystyki zrównoważonej oraz użytkowania rekreacyjnego regionu Wadden Sea.

Źródło: opracowano na podstawie [Sustainable Tourism, 2001, za: Miedzińska, 2011, s. 97–98].

Realizacja polityki ochronnej, a także zarządzanie i monitorowanie oraz udostępnianie obszarów zainteresowania turystycznego w odwołaniu do powyższej procedury mogą być zastosowane również w polskich realiach, nie tylko w kontekście obszarów Natura 2000. Są to cztery poziomy działań [Miedzińska, 2011, s. 98–99].

Poziom 1. Projektowo-planistyczny. Oparty na dokumentach strategiczno-planistycznych opracowanych zgodnie z zasadami polityki spójności. Opracowanie dokumentacji wymaga prac inwentaryzacyjnych istniejącego potencjału nie tylko przyrodniczego, ale również społecznego, kulturowego oraz gospodarczego. Wśród dokumentów ważnych wymienić należy: strategię rozwoju (krajowego, regionalnego, lokalnego – zwłaszcza w zakresie spójności celów strategicznych rozwoju), studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, plany ochrony i plany zadań ochronnych.

Poziom 2. Odbiorca ↔ Oferta. Odbiorca określony zostaje wraz z identyfikacją rynku zbytu obecnej oferty turystyczno-rekreacyjnej. Poszerzenie oferty nastąpić może poprzez wykorzystanie tożsamości miejsca i obecnych w nim produktów oraz usług. Zmiany jakości oferty wynikają z elastyczności polityki wdrażania zasad rozwoju zrównoważonego.

Poziom 3. Promocja i informacja. Kreowanie wizerunku miejsca i oferty zgodnie z zasadami polityki ochronnej. Wykorzystywanie innowacyjnych form promocji oraz przekazu informacji o obszarze zainteresowania turystycznego i obecnej ofercie turystycznej.

Poziom 4. Zarządzanie i monitoring. Działania realizujące zamierzenia strategiczno-planistyczne poprzez dostosowany do danego obszaru model zarządzania. Monitoring musi być oparty na ocenie jakości środowiska przyrodniczego, kontroli ruchu turystycznego i jego presji na środowisko oraz wskazań niwelowania negatywnych oddziaływań, a także działań podnoszących jakość przestrzeni turystycznej.

Zarządzanie zasobami krajobrazowymi w warunkach kryzysu społecznego na przykładzie rezerwatu przyrody „Żurawiniec” – studium przypadku

Rezerwat przyrody „Żurawiniec” jest dobrym przykładem wykorzystywania marki obszarów chronionych i przyrodniczo cennych do zwiększania korzyści wynikających z położenia. Jest to jeden z dwóch tego typu obiektów znajdujących się w granicach administracyjnych miasta Poznania (co już samo w sobie stanowi rzadkość w skali naszego kraju). Rezerwat ten, o powierzchni 1,47 ha, chroniący torfowisko przejściowe, został utworzony w roku 1959 [Walczak i in., 2001]. Występował tam szereg roślin objętych ochroną gatunkową, niestety wskutek narastającej antropopresji siedlisko i gatunki, dla których powołano rezerwat przyrody, uległy degradacji [Waloryzacja przyrodnicza..., 2006]. Rezerwat przyrody położony jest w pobliżu domostw i bloków mieszkalnych, zarówno od wschodu (Naramowice), jak i zachodu (Piątkowo). Z uwagi na odległość irosnącą liczbę ludności stał się on celem licznych spacerów i wizyt okolicznych mieszkańców. Masowa penetracja okolicznych lasów i samego rezerwatu doprowadziła do zawleczenia na jego teren gatunków synantropijnych, niezwiązanych z tym obszarem. Do degradacji tego terenu doprowadziły również zaburzenia stosunków wodnych wywołane działalnością człowieka, tj. obniżenie poziomu wód powierzchniowych i gruntowych oraz ich zanieczyszczenie (m.in. wskutek niewłaściwego wykonania wykopów pod rury ciepłociągu, a także intensywnej i postępującej zabudowy sąsiadujących terenów), a teren torfowiska przejściowego zamienił się w ubogie lasy, zbliżone swoim charakterem do olsów i ma obecnie niewielką i lokalną wartość przyrodniczą [Siepak i Staniewska-Zątek, 1995; Waloryzacja przyrodnicza..., 2006]. Również nadmierna presja związana z turystyką i rekreacją przyczyniła się do eutrofizacji tego obszaru poprzez zaśmiecenie, odchody zwierząt i ludzi oraz do synantropizacji flory [Waloryzacja przyrodnicza..., 2006].

Rezerwat przyrody, jak i jego okolica stały się popularnym i rozpoznawalnym miejscem. Sama nazwa stała się magnesem (i marką), mającym przyciągnąć przyszyłych mieszkańców osiedla Żurawiniec – została wykorzystana w akcjach promocyjnych inwestycji mieszkaniowych lokowanych w sąsiedztwie rezerwatu. Intensywna reklama wzmocniła wrażenie, że jest to miejsce charakteryzujące się wysoką jakością środowiska przyrodniczego. Kilka lat temu teren przy rezerwacie wykupił jeden z deweloperów (szczeciński Trio Invest) z zamiarem wybudowania tam osiedla willowego. Doszło do szeregu protestów okolicznych mieszkańców i spotkań (m.in. pod hasłem „Ratujmy Żurawiniec!”), a miasto dwukrotnie odmówiło inwestorowi wydania warunków zabudowy (weto miasta uchylił Wojewódzki Sąd Administracyjny). Zabudowy w tym miejscu nie przewiduje *Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego dla miasta Poznania* [2008]. Jednak dopiero przyjęcie aktu prawa lokalnego, jakim jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego, w którym znajdzie się zakaz inwestycji tego typu, pozwoli na oddalenie zagrożenia. Jest to o tyle ważne, że teren rezerwatu przyrody „Żurawiniec” ma być połączony poprzez system ścieżek przyrodniczo-dydaktycznych z rezerwatem przyrody „Meteoryt Morasko” i wchodzić w skład Parku Historii Ziemi (inicjatywa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza).

Odpowiedni marketing, uwypuklający walory przyrodnicze tego terenu, pozwolił na wypromowanie swoistej marki. Żurawiniec kojarzy się w Poznaniu z wyjątkowo atrakcyjnym miejscem do zamieszkania, a pobliskie tereny leśne wraz z rezerwatem stwarzają mieszkańcom możliwość wypoczynku. Jednak nadmierna antropopresja spowodowała degradację tego fragmentu miasta. W tym przypadku doszło do konfliktu między funkcją ekologiczną a osadniczą. Jest to jednak wynik zaniedbań administracyjnych, co nijak ma się do idei zrównoważonego rozwoju. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody stwarza możliwość sporządzenia dla tej prawnej formy ochrony przyrody planu ochrony. Takie opracowanie zgodnie z prawem winno się sporządzać w okresie pięciu lat od utworzenia obszaru tej rangi. Jest to podstawowy dokument regulujący kwestię ochrony środowiska przyrodni-

czego na terenie objętym ochroną rezerwatową. Mało tego, zgodnie z ustawą przesłanki wynikające ze wspomnianego opracowania muszą być uwzględnione w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Właśnie plan ochrony powinien zawierać ustalenia i działania dotyczące minimalizacji lub likwidacji zagrożeń dla rezerwatu przyrody. Niestety brak jest takiego dokumentu dla omawianego obiektu (choć rezerwat przyrody „Meteoryt Morasko” posiada plan od 2007 r.). Zresztą według danych Regionalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska w Poznaniu w województwie wielkopolskim na 98 rezerwatów przyrody plany ochrony tylko 43 (niecałe 44%) posiadają plany ochrony. Plany ochrony dla form ochrony przyrody są niezwykle istotne, zwłaszcza na terenach miejskich, cechujących się znaczącymi przekształceniami komponentów środowiska przyrodniczego, a przez to obniżoną jakością krajobrazu. Zawierają one uwarunkowania prawne i zalecenia co do możliwości realizacji inwestycji, które mogą ujemnie wpłynąć na przedmiot ochrony. Ponadto rezerwat przyrody nie posiada otuliny, która może pełnić funkcję bufora. Kolejnym zaniedbaniem był brak miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, który został uchwalony dopiero w lipcu 2012 r. Stwarzało to potencjalne zagrożenia inwestycjami budowlanymi oraz doprowadzało do powstania sytuacji kolizyjnych lub konfliktowych. Zaistniała sytuacja była sprzeczna z harmonijnym rozwojem, ładem ekologicznym i przestrzennym, a w związku z tym i z ładem zintegrowanym, stanowiącym podstawę rozwoju zrównoważonego.

Uwagi końcowe

W zarządzaniu krajobrazowym zastosowanie odpowiednich mechanizmów planistycznych i odpowiednia kolejność powstawania dokumentów strategicznych nie tylko minimalizuje ryzyko zdegradowania środowiska przyrodniczego, ale jest również istotnym czynnikiem realizacji zasad rozwoju zrównoważonego, a także ładu zintegrowanego.

Na marginesie należy dodać, że mimo obecnego kryzysu społecznego widocznego w działaniach na rzecz realizacji polityki ochronnej w kontekście zarządzania krajobrazowego, kryzysu systemu obszarów chronionych (od dziesięciu lat nie powstał żaden nowy park narodowy, mimo prób utworzenia np. Mazurskiego Parku Narodowego czy powiększenia Białowieskiego Parku Narodowego, wciąż pojawiają się problemy z obszarami sieci Natura 2000) oraz niechęci władz samorządowych dla prawnych form ochrony przyrody (blokują one lub stwarzają bariery dla inwestycji), a także inwestorów zainteresowanych wkraczaniem na tereny wartościowe przyrodniczo-krajobrazowo – właśnie obszary chronione są swego rodzaju „marką środowiskową”. Istnienie takich obszarów stwarza obraz atrakcyjnego, mało zdegradowanego środowiska przyrodniczego, co ma niebagatelne znaczenie dla rozwoju różnych form turystyki proekologicznej, a tym samym dla ich eko-certyfikacji. W omawianym przykładzie posłużono się rezerwatem przyrody jako „marką środowiskową” do promowania zamieszkania w miejscu kojarzącym się pozytywnie i zwiększenia atrakcyjności oferty deweloperskiej. W tym przypadku interes inwestora miał większe znaczenie niż dbałość o jakość krajobrazu, ład zintegrowany, rozwój zrównoważony czy przyszłe znaczenie tych terenów.

Bibliografia

1. Bartkowski T. (red.), (1983), *Dyskusja nad pojęciem ekologii krajobrazu*, PTPN, Poznań.
2. Bartkowski T., (1984), *Dyskusja nad pojęciem ekologii krajobrazu*, „Czasopismo Geograficzne” t. 55, z. 4, s. 557–558.
3. Bartkowski T., (1985), *Nowy etap dyskusji nad pojęciem krajobrazu*, „Czasopismo Geograficzne” t. 56, z. 1, s. 73–79.
4. Bartniak K., (2011), *Wartość gospodarcza a ochrona prawna krajobrazu kulturowego*, [w:] M. Górski (red.), *Prawo ochrony przyrody a wolność gospodarcza*, Wydawnictwo PZITS Oddział Wielkopolski, Łódź–Poznań, s. 16–29.

5. Bródka S. (red. nauk.), (2010), *Praktyczne aspekty ocen środowiska przyrodniczego*, Studia i Prace z Geografii i Geologii nr 4, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
 6. Czochoński J.T., (1993), *Rekreacyjne wykorzystanie obszarów chronionych jako element degradacji krajobrazu – na przykładzie Tatrzańskiego Parku Narodowego*, [w:] M. Pietrzak (red.), *Ekologia krajobrazu w badaniach Terytorialnych Systemów Rekreacyjnych*, AWF w Poznaniu, Poznań, s. 27–30.
 7. Dutkowski M., (1995), *Konflikty w gospodarowaniu dobrami środowiskowymi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, seria Rozprawy i Monografie, nr 215, Gdańsk.
 8. Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r., Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98.
 9. Kaczor B., Miedzińska I., (2003), *Konflikty w systemach rekreacyjnych na przykładzie wybranych parków krajobrazowych województwa lubuskiego*, [w:] A. Szwichenberg (red.), *Gospodarka turystyczna na obszarach parków narodowych i krajobrazowych*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Ekonomii i Zarządzania” nr 10, Politechnika Koszalińska, Międzyzdroje, s. 231–237.
 10. Kasprzak K., (2011), *Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne w turystyce*, [w:] A. Wartecki (red.), *Vademecum menedżera turystyki i rekreacji*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań, s. 55–74.
 11. Kistowski M., (1996), *Analiza występowania potencjalnych sytuacji konfliktowych w środowisku przyrodniczym wspomagana systemem GIG MapInfo (na przykładzie Kaszubskiego Parku krajobrazowego)*, [w:] *Badania ekologiczno-krajobrazowe na obszarach chronionych*, „Problemy Ekologii Krajobrazu” t. 2, s. 8–12.
 12. Kotler Ph., (1994), *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Gebethner & Ska, Warszawa.
 13. Macias A., (2008), *Badania przepływów materii i energii w krajobrazie miejskim*, [w:] *Klasyfikacja krajobrazu. Teoria i praktyka*, „Problemy Ekologii Krajobrazu” t. XX, s. 243–250.
 14. Miedzińska I., (2011), *Badania systemowe w turystyce i rekreacji*, [w:] A. Wartecki (red.), *Vademecum menedżera turystyki i rekreacji*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań, s. 135–161.
 15. Miedzińska I., (2011), *Natura 2000 – stymulatorem rozwoju turystyki*, [w:] K. Kasprzak, R. Kurczewski, A. Wartecki (red.), *Turystyka zrównoważona na obszarach parków krajobrazowych*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań, s. 91–102.
 16. Pietrzak M., (2010), *Podstawy i zastosowania ekologii krajobrazu*, Wydawnictwo PWZS w Lesznie, Leszno.
 17. Przewoźniak M.P. (red.), (1995), *Ochrona przyrody w regionie gdańskim*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań.
 18. Richling A., Solon J., (2011), *Ekologia krajobrazu*, wyd. V, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
 19. Siepak J., Staniewska-Zątek W., (1995), *Wpływ antropopresji na degenerację wód, torfu i roślinności w Rezerwacie „Żurawiniec” w Poznaniu*, „Ekologia i Technika” nr 3 (15), s. 13–17.
 20. Sołowiej D., (1992), *Podstawy metodyki oceny środowiska przyrodniczego człowieka*, wyd. II, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
 21. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Poznania*, (2008), uchwała nr XXXI/299/V/2008 Rady Miasta Poznania z dnia 18 stycznia 2008 r.
 22. *Sustainable Tourism and Natura 2000. Guidelines, Initiatives and Good Practices in Europe*, (2001), Environment DG – European Commission, SECA Société d’Eco-Aménagement.
 23. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, Dz. U. Nr 92, poz. 880 z późn. zm.
 24. Walczak M., Radziejowski J., Smogorzewska M., (2001), *Obszary chronione w Polsce*, Instytut Ochrony Środowiska, Warszawa.
 25. *Waloryzacja przyrodnicza rezerwatu Żurawiniec*, (2006), pr. zbior. pod kier. M. Klimko, Akademia Rolnicza im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań.
-

Landscape planning as a way of branding in tourism

Summary

The article discusses the issue of landscape planning in conditions of social crisis. While reviewing the issue of collision and conflict in the context of man – environment interaction, the reference was made to the theoretical indications in the field of strategic and planning activities in the brand creation process in terms of space and landscape. An important context is created by a practical aspect of reference to Europe's good practice of strategic activities based, among others, on landscape planning in the process of implementing spatial policy – such as spatial planning, brand creation and management, and monitoring.

In the management of landscape using the appropriate planning mechanisms and the adequate sequence of the formation of strategic documents not only minimizes the risk of degradation to the natural environment, but is also an important factor in implementing the principles of sustainable development and integrated order. Protected areas are a kind of “environmental brand”. The existence of such areas creates an image of the attractive, low degraded natural environment, which is crucial for the development of various forms of ecological tourism, and equally for their eco-certification. In addition to the theoretical aspects, the results of analytical studies concerning a case study of the protected area within the urban system were cited. In the example discussed, a nature reserve “Żurawiniec” in Poznan was used as an “environmental label” to promote living in a place evoking positive associations and to increase the attractiveness of the developer's offer. In this case, the investor's interest was more important than taking care of the quality of the landscape, integrated order, sustainable development, or future significance of these areas.